

พระโพธิสัตว์ใน “บทขับร้องนกกาน้ำ” ของพิธีกรรมโนราโรงครูภาคใต้
Bodhisattva in “chorus Nok Ka Nam” of the Ritual Nora
Rong Kru Southern Thailand

ชาญณรงค์ คงฉิม / Channarong Kongchim

คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยทักษิณ

Faculty of Education, Thaksin University

Received : January 25, 2024

Revised : December 9, 2024

Accepted : December 16, 2024

บทคัดย่อ

บทขับร้องนกกาน้ำ เป็นบทขับร้องที่ใช้ในพิธีกรรมโนราโรงครูภาคใต้ของไทย เนื้อเรื่องเกี่ยวกับพระโพธิสัตว์และนายไชยชาย บทความนี้จึงมุ่งศึกษาบทบาทของพระโพธิสัตว์และสารัตถะในบทขับร้อง ผลการศึกษาพบว่า พระโพธิสัตว์ที่ปรากฏในบทขับร้องเป็นการตีความตามทัศนะของชาวบ้านภาคใต้ มีบทบาทในการผดุงคุณธรรมให้ตัวละครในเรื่องประพฤติในทางที่ผิด และด้านสารัตถะของบทขับร้องพบว่า บทนกกาน้ำมุ่งสั่งสอน เรื่องความกตัญญู การไม่ลบหลู่ครูอาจารย์ และการเป็นคนยึดมั่นในสัจจะวาจา

คำสำคัญ : พระโพธิสัตว์, บทขับร้อง, โนรา

Abstract

The Nok Ka Nam chant is a ceremonial hymn used in the Nora Rong Kru ritual of Southern Thailand. Its narrative revolves around the Bodhisattva and Nai Chai Chay. This study focuses on the roles of the Bodhisattva and the essence conveyed in the chant. The findings reveal that the portrayal of the Bodhisattva in the chant reflects the interpretation of Southern Thai locals, emphasizing a role in upholding moral virtues to prevent the characters from engaging in wrongful acts. Regarding the essence of the chant, it highlights teachings on gratitude, respect for teachers, and steadfast adherence to one's promises.

Keyword : Bodhisattva, chorus, Nora

บทนำ

ชาตก หมายถึง เรื่องพระพุทธเจ้าที่มีมาในพระชาติก่อนๆ และชื่อคัมภีร์ในพระพุทธศาสนา เป็น 1 ใน 9 ส่วนของคัมภีร์นวกัสสตุศาสน์ (ราชบัณฑิตยสถาน, 2554 : 375) ขุททกนิกาย พระสุตตันตปิฎก โดยชาตกนั้นมี 2 ประเภท คือ (1) ชาตกนิบาต หมายถึง ชาตกที่อยู่ในพระสุตตันตปิฎก ในพระไตรปิฎก มี 547 เรื่อง และ (2) ชาตกนอกนิบาต ซึ่งมีได้อยู่ในพระไตรปิฎก หากแต่เป็นผลงานประพันธ์ของผู้ที่แต่งงานในพระไตรปิฎก โดยชาตกนอกนิบาตที่เป็นที่รู้จักมากที่สุด คือ “ปัญญาสชาตก” เชื่อว่าพระภิกษุชาวเขียงใหม่เป็นผู้ประพันธ์ขึ้น มี 50 เรื่อง และรวมกับปัจฉิมภาคอีก 11 เรื่อง รวมเป็น 61 เรื่อง

สืบพงษ์ ธรรมชาติ (2542 : 1) กล่าวว่า ชาตกนั้นเกิดขึ้นได้ 4 ทาง คือ พระพุทธเจ้าทรงระลึกชาติได้ พระพุทธเจ้าทรงนำนิทานเก่ามาดัดแปลงสั่งสอนพุทธศาสนิกชน ผู้รู้ทางพุทธศาสนานำเค้าเรื่องจากแหล่งต่างๆ มาแต่งใหม่ และผู้รู้ทางพุทธศาสนาผูกเรื่องแต่งชาตกขึ้นมาเอง โดยไม่อาศัยเค้าโครงเรื่องจากที่อื่น ๆ ทั้งนี้ยังอธิบายต่อว่า เนื้อเรื่องของชาตกมี 5 องค์ประกอบ สามารถสรุปได้ว่า (1) ปัจจุบันวัตถุ คือ สถานการณ์หรือเหตุการณ์ปัจจุบัน ขณะที่พระพุทธเจ้าทรงมีพระชนม์ชีพอยู่ (2) อดีตวัตถุ คือ เรื่องราวของชาติก่อนทั้งหมด (3) คาลา คือ ข้อความของนิทานทั้งหมดซึ่งต่อมาได้มีการดัดแปลงเป็นคาถา (4) ไวยากรณ์ คือ การอธิบายศัพท์ชาตก (5) ประชุมชาตก คือ การอธิบายว่าเนื้อเรื่องในชาตกก่อนกลับชาติมาเกิดเป็นใครในปัจจุบัน (สืบพงษ์ ธรรมชาติ, 2542 : 5-16) ซึ่งหากพิจารณาลักษณะของชาตกทั้ง 2 ประเภท (ชาตกนิบาต และชาตกนอกนิบาต) พบว่า ล้วนมีโครงเรื่อง 3 ประเภท คือ สาเหตุของการตรัสชาตก การกล่าวถึงชาตก และการประชุมชาตกเกี่ยวกับการกลับชาติมาเกิด

ในสังคมไทย ปัญญาสชาตก เป็นเรื่องที่แพร่กระจายอย่างกว้างขวาง ยังไม่มีหลักฐานยืนยันว่าได้แพร่หลายในดินแดนสุโขทัย แต่ในสมัยต่อมาคัมภีร์นี้เป็นที่รู้จักของชาวอยุธยา ดังจะเห็นได้จากวรรณคดีสมัยอยุธยาตอนต้น คือ กำสรวลโคลงตัน และทวาทศมาสโคลงตัน ที่ได้อ้างอิงถึงปัญญาสชาตกหลายเรื่อง (นิยะดา สาริกภูติ, 2524) เนื้อหาที่มีความสนุกสนาน เกี่ยวกับการผจญภัยของตัวละครเอกที่เปี่ยมไปด้วยคุณธรรม และมีเนื้อเรื่องเกี่ยวกับการพลัดพราก และกลับมาครองเมืองในตอนท้ายทำให้เนื้อเรื่องชวนติดตาม ซึ่งต่อมาวิไลนำเค้าโครงเรื่องของปัญญาสชาตกมาสร้างสรรค์เป็นวรรณคดี เช่น พระสุธน มโนราห์ (โครงเรื่องจาก สุธนชาตก) สรรพสิทธิ์คำฉันท์ (โครงเรื่องจาก สรรพสิทธิชาตก) พระรถเมรี (โครงเรื่องจาก รถเสนชาตก) และสังข์ทอง (โครงเรื่องจาก สุวรรณสังข์ชาตก) (อุดม หนูทอง, 2543 : 79)

จากตัวอย่างปัญญาสชาตกข้างต้น กวีนำมาสร้างสรรค์เป็นวรรณคดีและแพร่กระจายทั่วทุกภาคของประเทศ ผู้เขียนเห็นว่ากวีใช้จินตนาการในการประพันธ์ อันสังเกตได้จากตัวละคร “พระโพธิสัตว์” ที่เสวยชาติในชาตกเรื่องต่าง ๆ เป็นตัวละครเอกดำเนินเรื่อง โดยมีการตัดรายละเอียดบางอย่างในปัญญาสชาตกออกไป นั่นคือ สาเหตุของการตรัสชาตกและการประชุมชาตก แต่ได้นำขนบของการประพันธ์

วรรณคดีไทยสอดแทรกลงไปในตอนต้นของเรื่อง เช่น สมุทรโฆษคำฉันท์ที่เริ่มเรื่องด้วยบทไหว้ครู ว่าด้วยการบูชาพระพุทธรูป

วรรณคดีไทยหลายเรื่องก็นำเค้าเรื่องมาจากปัญญาสชาดก เป็นวรรณคดีแนวประโลมโลก และนำเรื่องมาเป็นบทละคร โดยเฉพาะละครชาตรีที่มีปรากฏมาตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา เนื้อเรื่องที่นิยมเล่น คือ พระสุธน-มโนราห์ พระรถเสน (พระรถ-เมรี) โดยมีนักแสดงหลัก 3 คน คือ ตัวพระ ตัวนาง และจำเວด ซึ่งลักษณะการแสดงคล้ายกับการแสดง “มโนราห์” ภาคใต้ของไทย ที่มีการแสดงตามท้องเรื่อง เรียกว่า 12 เรื่อง ประกอบด้วย พระสุธน-มโนราห์ พระรถ-เมรี ลักษณะวงศ์ พระโคบุตร สังข์ทอง ดาราวงศ์ พระอภัยมณี จันทโครพ สีนุราช สังข์สินชัย มณีพิชัย (ยอพระกลิ่น) และไกรทอง (อมรเทพ ปาลรัตน์, สัมภาษณ์, 11 มีนาคม 2564) ที่ครูโนราในอดีตนำวรรณคดีมาผูกร้อยเข้าด้วยกัน โดยการแสดงของพิธีกรรมโนราโรงครูในวันที่ 2 เรียกว่า “การแต่งพอก” จะมีการรำรำและขับร้องบท 2 ประเภท ได้แก่ (1) การรำ 12 บท คือ การรำประกอบการขับร้อง 12 บท และ (2) การรำ 12 เรื่อง เรียกว่า 12 กำพลัด จะแสดงตามเรื่องวรรณคดี

เนื้อหาที่กล่าว “บทขับร้องนกกาน้ำ” อยู่ในการรำ 12 บท เนื้อเรื่องกล่าวถึงพระโพธิสัตว์และนายไชยชาย ลักษณะเนื้อเรื่องมีการแสดงคล้ายนิทานชาดก คือ มีตัวละคร “พระโพธิสัตว์” หรือบุคคลที่จะได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธรูป (ราชบัณฑิตยสถาน, 2554 : 852) ในอนาคต จากการสัมภาษณ์นายโรงโนราพบว่า “บทขับร้องนกกาน้ำ” เป็นการแสดงมีมานานแล้ว เป็นเรื่องที่พระพุทธรูปเจ้าสั่งสอนคน (ไชยชาย) ที่ลบล้างบุญคุณครูอาจารย์ (ชม ทองนิมิต, สัมภาษณ์, 11 มีนาคม 2564) ซึ่งจากที่กล่าวมาข้างต้น แสดงให้เห็นว่า “บทขับร้องนกกาน้ำ” มีตัวละคร “พระโพธิสัตว์” ตามลักษณะของชาดก ทำให้ผู้เขียนสนใจที่จะศึกษาวิเคราะห์บทบาทของพระโพธิสัตว์และสารัตถะของ “บทขับร้องนกกาน้ำ” ของพิธีกรรมโนราโรงครูภาคใต้

ความเข้าใจเกี่ยวกับบทขับร้องนกกาน้ำ

พิธีกรรมในวันที่ 2 ของโนราโรงครู ส่วนใหญ่แล้ว มักแสดงในวันพฤหัสบดี โดยโนราใหญ่ จะรำรำและขับร้อง 12 บท หรือที่เรียกว่า “รำแต่งพอก” เป็นการแต่งกายที่มีลักษณะต่างจากปกติ โดยจะสังเกตได้จากการนำลูกผ้า (ผ้าเช็ดหน้า) มามัดเป็นลูกๆ ผูกไว้ที่สะเอวของโนราใหญ่ เรียกว่าลอมพอก หมายถึงการพอกพูนโภคทรัพย์ เพราะโนราในสมัยก่อนมีการแสดงแบบเดินโรง ไม่มีที่เก็บสมบัติจึงทำเป็นพอกไว้ (เมทิกา พ่วงแสง, 2562 : 9) ประกอบด้วย บทสรรเสริญคุณครู บทครูสอน บทสอนรำ บทนางเมีย บทโสก้ง บทเสียที่ บทลมพัดชายเขา บทฟ้าลั่น (ฟ้าผ่า) บทฝนตก บทแสงทอง **บทนกกาน้ำ** และบทพलयาม

ลักษณะการแสดงบทนกกาน้ำ ประกอบด้วยนักแสดง 2 คน คือ โนราใหญ่ 1 คน (แสดงเป็นพระโพธิสัตว์) และนางรำ หรือนายพราน (นายไชยชาย) โดยโนราใหญ่นั้นจะนั่งเก้าอี้หรือพนั้ ส่วนคนที่รับบทเป็นนายไชยชายจะยืนรำรำ ในมือถือหอกซึ่งเป็นอาวุธประจำตัว บทขับร้อง ความว่า

นายไชยชาย :	ยกเด็กบ่าววัยรุ่นนายบุญสนอง ผู้พี่นั้นหนาเดินหาความคิด เห็นนกกาน้ำเทียววิกเทียวไล่ เรามาเรียนรู้เอาไปเป็นครูตีหา	สองคนพี่น้องซื้อทองอุทิศ ผู้พี่อุทิศผู้น้องไชยชาย เทียววนเทียววายในสายธารา
	แลได้นกอะไรดำดำ หักเงียงน้องเอยโยนมา ไชยชาย ผมได้แลเห็น ไชยได้หอกหลาโหน	เหมือนนกกาน้ำ น้ำวิกไล่ปลาก มันเร็วกะหวา (เร็วกว่า) กะหวามือคน ผมเอามาเรียน มาเรียนเล่นกล ผมโยนแต่ซ้าย แต่ซ้ายรับขวา
พระพุทธเจ้า :	พระพุทธเจ้าทำได้แลเห็น เหวี่ยงเหวี่ยงไ้ไชยชายเอ๋ย ความรู้ของเจ้านั้นหนา	ท่านจึงก็ร้อง ก็ร้องถามมา เออว่าเหวี่ยงเหวี่ยง ไ้ไชยชายอา เจ้าได้เรียนมา เรียนมาจากไหน
ไชยชาย :	ถ้าบอกว่านกเป็นครู ไชยชายเมื่อนั้นได้ฟัง ความรู้ของเราไม่ใช่	มันแสนอดสู อดสูหัวใจ จึงทูลสนอง สมองขึ้นไป เราได้เรียนรู้ เรียนรู้มาเอง
พระพุทธเจ้า :	ไชยชายเป็นคนสอกรรอก โยนเองน้องเอยรับเอง อ้อนนี้แหละบุญคุณครู หอกเหวี่ยงตัวเอง ไอ้ไอ้อนิจจา ไชยชายลบบุญคุณครู ครั้นหมากกับพลุนั้นแล้ว มันไม่เป็นยศ มันไม่เป็นแสง	มันโยนแต่หอก แต่หอกเป็นเพลง หอกมันจึงแทง จึงแทงตัวตาย จะหลบหลู่เสียมิได้ เพราะนายไชยชายลบบุญคุณครู มันอุปมาเหมือนกันตัวกู มันไม่เป็นยศ มันไม่เป็นแสง ถ้าหาหม้ายปูน หม้ายปูนไม่แดง แลตำพอกท่านท่านอย่าดูเบา

ฯลฯ

จากบทขับร้องข้างต้น สามารถสรุปเป็นเรื่องย่อเหตุการณ์ในบทกาน้ำ ได้ 5 เหตุการณ์ ดังนี้

- 1) กล่าวถึงนายไชยชายเรียนวิชา เพราะไปเห็นนกกาน้ำโยนเงียงปลาจึงทำตาม
- 2) กล่าวถึงพระโพธิสัตว์ สนทนากับนายไชยชายในลักษณะยังเชิงความรู้ว่าใครคือครูอาจารย์
- 3) นายไชยชายร่ำรำให้พระโพธิสัตว์ดูจนหอกตกลงที่ตัว
- 4) นายไชยชายสำนึกผิดสารภาพต่อพระโพธิสัตว์ ว่านกกาน้ำคือครูของตน
- 5) พระโพธิสัตว์สั่งสอนนายไชยชายเรื่องบาปบุญคุณโทษเรื่องการลบหลู่ครูอาจารย์

ภาพที่ 1 : โนราใหญ่ (พระโพธิสัตว์) และนางรำ (นายไชยชาย) กำลังเจรจา

ที่มา : ชาญณรงค์ คงนิม

ด้านลักษณะคำประพันธ์พบว่า บทนกกาเป็นวรรณกรรมมุขปาฐะไม่มีการจดบันทึก นักแสดงใช้วิธีการฝึกและจดจำต่อๆ กันมาในขณะแสดง เมื่อนำมาจดบันทึกพบว่าลักษณะคำกลอน มี 2 ประเภท คือ มีลักษณะเป็นกลอน 8 คำ ในช่วงแรก ความว่า

ยกเด็กบ่าววัยรุ่นนายบุญสนอง
ผู้พินันหนาเดินทางความคิด
เห็นนกกาหน้าเดียวอีกเที่ยวไล่
เรามาเรียนรู้เอาไปเป็นครูดีหว่า

สองคนพี่น้องชื่อทองอุทิศ
ผู้พ่อทิดพี่น้องไชยชาย
เที่ยววนเที่ยววายในสายธารา

(ชม ทองนิมิต, สัมภาษณ์, 11 มีนาคม 2564)

บทร้องอีกบทหนึ่ง ที่วรรคหน้า มี 6-7 คำ และวรรคหลัง มี 8 คำ โดยวรรคหลังนั้นมีการร้องซ้ำกับ 4 คำแรก ความว่า

ไชยชายเป็นคนสอกรอก
โยนเองน้องเหอรับเอง
อนนี้แหละบุญคุณครู
หอกเหอแทงตัวตาย

มันโยนแต่หอก แต่หอกเป็นเพลง
หอกมันจึงแทง จึงแทงตัวตาย
จะหลบหลู่เสียมิได้
เพราะนายไชยชายลบบุญคุณครู

(ชม ทองนิมิต, สัมภาษณ์, 11 มีนาคม 2564)

จากการจดบันทึกการขับร้องสำนวนมุขปาฐะและสังเกตจากการแสดงพบว่า นักแสดงไม่ได้เคร่งครัดในการใช้คำมากนัก กล่าวคือ มีการใช้คำตามสำเนียงของนักแสดงเอง และบางคำในการแสดงอาจเกิดความผิดพลาดหรือเปลี่ยนคำได้เสมอ ทั้งนี้เพื่อความสะดวกต่อการขับร้องให้ลงกับจังหวะดนตรี เช่น คำว่า

ดีหว่า คือ ดีกว่า, สอกกลอก คือ สับปลับ หมายถึง ว. กลับกลอกเชื่อไม่ได้ เช่น พุดสับปลับ (ราชบัณฑิตยสถาน, 2554 : 1208) เป็นต้น

ภาพที่ 2 : ภาพวาดจินตนาการตามบทขับร้องนกกาน้ำ ศิลปินชนสรณ์ โออวด

ที่มา : บุญศักดิ์ นครศรี

วิเคราะห์พระโพธิสัตว์ในบทขับร้องนกกาน้ำ

เนื้อหาของบทขับร้องนกกาน้ำ กล่าวถึง การสนทนากันระหว่างนายไชยชายกับพระโพธิสัตว์จากการลงพื้นที่เก็บข้อมูล พบว่าเนื้อความบทขับร้องนั้น กล่าวถึง “พระพุทธเจ้า” แต่นักแสดงได้แทนตัวเองว่า “พระโพธิสัตว์” ในประเด็นนี้ผู้เขียนจึงอธิบายข้อถกเถียงเกี่ยวกับพระโพธิสัตว์และพระพุทธเจ้าตลอดทั้งวิเคราะห์ลักษณะ และบทบาทของพระโพธิสัตว์ในบทขับร้อง ดังนี้

1. ข้อถกเถียงระหว่างพระโพธิสัตว์กับพระพุทธเจ้าในบทขับร้องนกกาน้ำ

พระโพธิสัตว์ คือ บุคคลที่จะได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า (ราชบัณฑิตยสถาน, 2554 : 852) ขณะที่พระพุทธเจ้าหรือพุทธ คือ ผู้รู้ ผู้ตื่น ผู้เบิกบาน (ราชบัณฑิตยสถาน, 2554 : 842) หากพิจารณาจากความหมายทำให้ทราบว่า พระโพธิสัตว์เป็นการบำเพ็ญเพียรเพื่อให้บรรลุเป็นพระพุทธเจ้าในอนาคต

พระโพธิสัตว์ที่ปรากฏในบทขับร้อง นักแสดงจะใช้ว่า “พระพุทธเจ้า” แต่ขณะที่บทเจรจา นักแสดงจะแทนตัวเองว่า “พระโพธิสัตว์” ที่ปรากฏในบทขับร้องและบทเจรจา ความว่า

ไชยชายได้หอกหลาโหน

พุทธเจ้าได้แลไปเห็น

เหวย เหวยไ้ไชยชายเอย

ความรู้ของท่านนั้นหนา

มันโยนแต่ซ้าย แต่ซ้ายรับขวา

ท่านจึงก็ร้อง ก็ร้องถามมา

เออ ว่าเหวย เหวย เหวยไชยชายอา

ท่านได้เรียนมา เรียนมาจากไหน

(ชม ทองนิมิต, สัมภาษณ์, 11 มีนาคม 2564)

ตารางที่ 1 แสดงข้อความเจรจาระหว่างพระโพธิสัตว์และนายไชยชาย

นักแสดง	บทเจรจา
พระโพธิสัตว์	“เราคือพระโพธิสัตว์ บำเพ็ญภาวนาอยู่ ณ ที่ตรงนี้ หลายวันหลายเวลาแล้ว ได้เห็นมนุษย์ผู้หนึ่งโยนหอกโยนดาบ เอื่อนี่ท่านผู้เจริญ ไม่ทราบว่าเป็นผู้มีชื่อเสียงเรียงนามว่าอย่างไร”
ไชยชาย	“นมัสการพระพุทธองค์ เรานี้มีนามอยู่แล้วว่า “ไชยชาย” เรียนวิชาโยนหอกโยนดาบครับ”
พระโพธิสัตว์	“แล้วใครเป็นครูของเจ้าละ นายไชยชาย”
ไชยชาย	“ไม่มีครับ วิชานี้เกิดขึ้นในขันธสันดานของผมเอง”
พระโพธิสัตว์	“แน่ใจนะนายไชยชาย นายไชยชายเป็นคนมีความสามารถ ฉะนั้นนายลองโยนหอกโยนดาบให้เราดูสักครั้งได้หรือม้าย (ได้หรือไม่)”
ไชยชาย	“ได้เลยครับพระพุทธองค์”
พระโพธิสัตว์	“ถ้าเช่นนั้นเราขอวพรให้เจ้าโชคดี ถ้าไม่มีใครมาสั่งสอน แต่หากมีครูอาจารย์เราขอให้เจ้ามีอันเป็นไป”
ไชยชาย	“ครับ พระพุทธองค์”

บทเจรจาระหว่างพระโพธิสัตว์กับนายไชยชายที่ปรากฏในบทขับร้องนกกาน้ำเป็นบทเจรจา ทำให้ผู้ชมเข้าใจเรื่องได้ง่าย จากการศึกษาค้นคว้าพบว่าพระโพธิสัตว์ มี 3 ประเภท คือ (1) ปัญญาธิกโพธิสัตว์ หมายถึง พระโพธิสัตว์ผู้เลิศทางปัญญา (2) สัทธาธิกโพธิสัตว์ หมายถึง พระโพธิสัตว์ผู้เลิศทางศรัทธา (3) วิริยาธิกโพธิสัตว์ หมายถึง พระโพธิสัตว์ผู้เลิศทางความเพียร (สร้อยญา วิภาชวาที และคณะ, 2561 : 274-275)

หากพิจารณาประเด็น “พระโพธิสัตว์” และ “พระพุทธเจ้า” ในบทขับร้องนกกาน้ำ อาจตีความได้ว่าเป็นการรับรู้หรือความเข้าใจตามทัศนชาวนบ้าน (นักแสดง) อาจทำให้มีความเข้าใจคลาดเคลื่อนเกี่ยวกับความหมายของคำ เพราะบทขับร้องนกกาน้ำเป็นวรรณกรรมประเภทมุขปาฐะที่สืบทอดกันแบบปากต่อปาก ไม่มีการจดบันทึกเป็นลายลักษณ์อักษร แต่ใช้หลักการท่องจำ จึงทำให้การเรียนรู้อาจมีความคลาดเคลื่อนกันได้ อีกทั้งเป็นการตีความตามที่นักแสดงเข้าใจ

2. ลักษณะและบทบาทของพระโพธิสัตว์

ลักษณะพระโพธิสัตว์ในนิบาตพบว่าเกิดเป็นมนุษย์บ้าง เป็นสัตว์บ้าง เพราะลักษณะการเล่ามุ่งให้ผู้ฟังได้คติธรรมเป็นสาระสำคัญ (จิตรเทพ ปิ่นแก้ว และคณะ, 2563 : 370) เนื้อเรื่องของชาดกทั้งในและนอกนิบาต เป็นเรื่องในอดีตชาติของพระพุทธเจ้าที่ทรงบำเพ็ญบารมีก่อนตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า

หากพิจารณาบทขับร้องนกกาน้ำพบว่า มีการประพันธ์ขึ้นเพื่อการแสดง แล้วกล่าวอ้างถึงพระโพธิสัตว์หรือพระพุทธเจ้าตามลักษณะของชาดก โดยพระโพธิสัตว์นั้นมีบทบาทในการผดุงคุณธรรม ปรากฏในเหตุการณ์

ตอนที่พระโพธิสัตว์ตรัสถามนายไชยชาว่าใครเป็นครูบาอาจารย์ นายไชยชาตอบว่า “ไม่มีครับ วิชานี้เกิดขึ้นในชั้นธสันดารของพระองค์” พระโพธิสัตว์จึงตรัสถามเน้นย้ำ “แน่ใจนะนายไชยชา” เพื่อเป็นการเตือนสติ แต่นายไชยชาก็ไม่ยอมรับ จนhookนั้นได้ตกลงที่ตัวของเขาเอง จึงยอมรับว่านกกาน้ำเป็นครูของตน

นอกจากนี้พระโพธิสัตว์ยังมีบทบาทในการลงโทษ เหตุการณ์ตอนที่พระโพธิสัตว์ขอให้นายไชยชาโยนhookให้พระองค์ทอดพระเนตรอีกครั้ง แต่hookนั้นได้แทงนายไชยชา ดังปรากฏในบทขับร้อง ว่า

ไชยชาเป็นคนสอกรอก

มันโยนแต่hook แต่hookเป็นเพลง

โยนเอง ห้องเหว รับเอง

hookเหวมันแทง มันแทงตัวตาย

อนี้แหละบุญคุณครู

ลบหลู่ท่านเสีย ก็ไม่ใช่ได้

hookเหว มันแทงตัวตาย

เพราะนายไชยชา ลบบุญคุณครู

(ชม ทองนิมิต, สัมภาษณ์, 11 มีนาคม 2564)

จากบทขับร้องข้างต้นแสดงให้เห็นว่า นายไชยชาผิดต่อครูอาจารย์ คือ ไม่ยอมรับและผิดต่อพระโพธิสัตว์ คือ การโกหก โทษของการทำผิดต่อพระโพธิสัตว์ ส่งผลร้ายในลักษณะ “กรรมทันตาเห็น” เพราะพระโพธิสัตว์ คือ ผู้บำเพ็ญบารมีมีอากัฏขันธ์ได้

สาระสำคัญของบทขับร้องนกกาน้ำ

สาระคือ เนื้อหาหลัก ใจความสำคัญ ความคิดสำคัญของเรื่อง (ราชบัณฑิตยสถาน, 2554 : 1223) จากการพิจารณาบทขับร้องนกกาน้ำพบว่า มีเนื้อหาเพื่อการสั่งสอนลูกศิษย์เป็นหลัก เพราะโนราเป็นศิลปะการแสดงพื้นบ้านของชาวล้านนาที่มีความเชื่อเกี่ยวกับครูบาอาจารย์และวิญญาณบรรพบุรุษที่ล่วงลับไปแล้ว และครูโนราที่ยังมีชีวิตอยู่ นอกจากบทขับร้องจะสั่งสอนลูกศิษย์โดยตรงแล้ว การแสดงดังกล่าวยังสื่อไปยังผู้ชมที่ได้ยินบทขับร้อง อาจเป็นคติเตือนใจให้ผู้ชมเกิดจิตสำนึกพระคุณครู

ครูที่ไม่ได้สั่งสอนโดยตรง เรียกว่า “ครูพักลักจำ” ที่ลูกศิษย์แอบได้ยิน ฟัง หรือพบเห็นแล้วนำวิชาความรู้นั้นมาเรียนรู้ หรือปรับประยุกต์ให้เข้ากับตน ลักษณะของนายไชยชาจึงสอดคล้องกับลักษณะดังกล่าว โดยพบเห็นนกกาน้ำแล้วนำมาเรียนรู้ แต่ด้วยความที่นกกาน้ำเป็นสัตว์เดรัจฉานทำให้นายไชยชาไม่รู้สึกลำบาก และไม่กล้าเปิดเผยต่อพระโพธิสัตว์

บทขับร้องแสดงให้เห็นเรื่อง “ความกตัญญูต่อครูบาอาจารย์” และการให้ความสำคัญต่อวิชาความรู้ที่เปรียบเทียบกับวิชาความรู้กับ “หมากและพลู” ความว่า

ไชยชาลบบุญคุณครู

มันไม่เป็นยศ เป็นยศเป็นแสง

เปรียบหมากกับพลูนั้นเหล่า

หากหาม้าย (ไม่มี) ปูน ไม่มีปูนไม่แดง

ไม่เป็นยศ ท่านเอ๋ย เป็นแสง

แลเกิดตัวท่าน ท่านอย่าดูเบา

(ชม ทองนิมิต, สัมภาษณ์, 11 มีนาคม 2564)

ภาพที่ 3 : นายไชยชายร่ายรำให้พระโพธิสัตว์ทอดพระเนตร

ที่มา : ชาญณรงค์ คงนิม

บทขับร้องข้างต้นได้เปรียบเทียบวิชาความรู้กับ หมาก พลุ และปุน ว่า การรับประทานหมากพลุ หากไม่มีปุน การรับประทานหมากก็ไม่ครบองค์ประกอบ หากพิจารณาตามบทขับร้องอาจเปรียบเทียบได้ว่า บุคคลกับวิชาความรู้ นั้น คือ “หมากกับพลุ” ส่วนครูอาจารย์นั้นเปรียบได้กับ “ปุน” แต่ไม่เป็นที่กล่าวถึงมากนัก ซึ่งตรงกับสำนวนที่ว่า “อาภัพเหมือนปุน” หมายถึง การทำดี แต่ถูกมองข้ามหรือไม่มีใครมองเห็น การเรียนวิชานั้นจึงจะต้องครบองค์ประกอบ 3 อย่าง คือ ครูอาจารย์ วิชาความรู้ และศิษย์ เปรียบเสมือน การกินหมากที่มี 3 สิ่ง คือ หมาก พลุ และปุน เช่นเดียวกัน หากพิจารณาตามบทขับร้อง “ปุน” คือ นกกาน้ำ ที่นายไชยชายมองข้ามไป

บทสรุป

การแสดงบทนกกาน้ำหรือบทไชยชาย มีการขับร้องและเจรจาทุกคณะ โดยจะแสดงในวันที่ 2 ของพิธีกรรมโนราโรงครูหรือวันแต่งพอกที่โนราใหญ่จะต้องแสดงให้ครบทั้ง 12 บท การแสดงบทนกกาน้ำนั้นประกอบด้วยนักแสดง 2 คน คือ โนราใหญ่ รับบทเป็นพระโพธิสัตว์ และนางรำประกอบ (นิยมเป็นนักแสดงผู้ชาย) รับบทเป็นนายไชยชาย โดยจะขับร้องกลอนในจังหวะรวดเร็ว และมีการเจรจาโต้ตอบกันระหว่างนักแสดงตลอดทั้งบท

เนื้อหาของบทขับร้องนกกาน้ำ แสดงให้เห็นการปฏิสัมพันธ์ระหว่างพระโพธิสัตว์และนายไชยชาย ทำให้เห็นว่า มนุษย์ควรให้ความเคารพพระคุณครูบาอาจารย์ (ครูในลักษณะครูพักลักจำ) และ “ศีล” โดยเฉพาะการไม่โกหกต่อพระ (พระโพธิสัตว์) บทโนราได้แสดงให้เห็นถึงโทษภัยของศิษย์เนรคุณ และการทำบาปต่อพระโพธิสัตว์เป็นโทษภัยมหันต์ ซึ่งหากพิจารณาบทบาทของพระโพธิสัตว์ในเรื่องพบว่าเป็นการตีความในระดับชาวบ้าน โนราใหญ่เป็นผู้ผ่านการบรรพชาอุปสมบทมาแล้ว จึงมีฐานะเป็นครูของศิษย์ (บุคคลที่จะเป็นโนราใหญ่ในอนาคต) และเป็นผู้นำทางความคิดของชุมชนที่ได้รับการยอมรับ การขับร้องบทนกกาน้ำจึงเป็นการสั่งสอนผู้ฟัง (ประชาชน) ไปในทางอ้อม

การศึกษาทบทวนข้อร้องรบกวนในพิธีกรรมโนราโรงครุ นั้น เป็นเพียงเนื้อหาบางส่วนที่ปรากฏพบในวัฒนธรรมการแสดงหรือการละครของท้องถิ่นภาคใต้ ที่มีเนื้อหาเกี่ยวกับคุณธรรมจริยธรรม การประพฤติปฏิบัติตัวของศิษย์หรือบุคคลในสังคมที่เป็นคำสอนนอกเหนือจากหลักธรรมทางพุทธศาสนา ที่จะช่วยให้การอยู่ร่วมกันในสังคมได้อย่างสงบสุขได้

เอกสารอ้างอิง

- จิตรเทพ ปิ่นแก้ว พระมหาดวงรัตน์ ฐิตรัตน ธัญญะ วิสุทธิ. (2563). ปัญญาสาตกฉบับเชียงใหม่ เรื่องที่ 31-40 : การปริวรรต การแปล และการศึกษาเปรียบเทียบ. *วารสารสังคมศาสตร์และมานุษยวิทยา เชียงพร*. 5(3), 368-381.
- จุฑาภรณ์ มีสุขศรี. (2558). *การมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการศิลปการแสดงโนราโรงครุวัดท่าแค เพื่อการท่องเที่ยววัฒนธรรม*. วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- นิยะดา สาริกฤติ. (2524). *ปัญญาสาตก : ประวัติและความสำคัญที่มีต่อวรรณกรรมร้อยกรองไทย*. วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรดุษฎีบัณฑิต. กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- เมธิกา พ่วงแสง. (2562). การสืบทอดและการดำรงอยู่ของโนราโรงครุวัดท่าแค ตำบลท่าแค อำเภอเมือง จังหวัดพัทลุง. *วารสารวิชาการและวิจัย มทร. พระนคร สาขามนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์*. 4(1), 1-17.
- ราชบัณฑิตยสถาน. (2554). *พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2554*. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ : ราชบัณฑิตยสถาน.
- สร้อยญา วิภัชวาทิ หอมหวล บัระภา และกรรณิกา คำดี. (2561). ปัจจัยที่ก่อให้เกิดบุคลิกภาพพระโพธิสัตว์ในพุทธปรัชญา. *มนุษยศาสตร์สังคมศาสตร์*. 35(1), 267-290.
- สืบพงษ์ ธรรมชาติ. (2542). *วรรณคดีชาตก*. กรุงเทพฯ : โอเดียนสโตร์.
- อุดม หนูทอง. (2543). *วรรณกรรมภาคใต้ : ความสัมพันธ์กับวรรณกรรมท้องถิ่นอื่น*. ใน *วรรณคดีท้องถิ่นพินิจ*. (พิมพ์ครั้งที่ 2). กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.